

Johannes Thesselius kottás bejegyzése Clemens Hizler emlékkönyvébe (1611)

A magyarországi könyvtártörténeti kutatást évek óta nagy odaadással szervező és irányító Monok István – munkatársával, Zvara Edinával együtt – ez ideig hét Clemens Hizler tulajdonából származó könyvet és kolligátumot azonosított az Esterházy-könyvtár anyagában.¹ Az egykori tulajdonos, Clemens Hizler (Hitzler), a Nördlingenből származó Michael Hizler ravensburgi evangélikus lelkész fia,² 1601 májusában beiratkozott a tübingeni egyetemre. Előbb filozófiát tanult, és 1604-ben megszerezte a magisteri fokozatot, majd utóbb a teológiával folytatta.³ Ez idő tájt több latin nyelvű alkalmi verset is publikált egyetemi köszöntő kiadványokban.⁴ 1601 és 1634 között vezetett emlékkönyve segítségével megismerhetők Hizler életének további állomásai.⁵ Az 1606 előtti bejegyzések színhelye a Bodeni-tó melletti Ravensburg és Lindau, azonkívül Ulm, valamint főként Tübingen (1602–1606). 1603. április–májusban röviden megfordult Altdorfban és az ahhoz közeli Nürnbergben is. 1609-től a felső-ausztriai Steyr városa alkalmazta iskolamesterként.⁶ Ottlétéről az 1609. január és 1625. március közötti időszak számos bejegyzése tanúskodik. A jelek szerint Hizler II. Ferdinándnak a felső-ausztriai protestáns lelkészeket és iskolamestereket kitiltó, 1624 októberében kiadott ediktuma után is a tartományban maradt: emlékkönyvének 1626–1629 közötti bejegyzései részben a Duna túloldalán, a Melkkel szemben lévő Leiben mezővárosban íródtak, egy 1627-es beírás Urfahrtból (ma Linz része) származik, néhány 1628-ra keltezett emléksor pedig Steyrben került az albumba. Ebben az időszakban azonban már újra felbukkannak a dél-németországi bejegyzések: Nürnberg (1626, 1629, majd 1631), Memmingen és Ravensburg (1630), valamint Regensburg (1629–1634). Hizler tehát 1629–1630 tájára visszatért délnémet területre. Élete utolsó éveiben a számos felső-ausztriai

¹ Hizler könyveire korábban röviden már utalt egy lábjegyzetben Stefan KÖRNER, *Bibliotheca Esterházyana = Kék vér, fekete tinta: Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700* (Kiállítási katalógus), szerk. MONOK István, Bp., 2005, 108, 22. j. – Hizler könyveinek részletes leírását MONOK István, ZVARA Edina, *Possessorok, exlibrisek és supralibrosok az Esterházy-gyűjteményből* című publikálatlan jegyzékéből ismerem. A segítséget ezúton is köszönöm!

² Michael Hitzlert 1576-tól diakónusként alkalmazták Ravensburgban. Lásd: Johann Georg EBEN, *Versuch einer Geschichte der Stadt Ravensburg von Anbeginn bis auf die heutigen Tage*, 2, Ravensburg, 1835, 228. Clemens Hizler azonban a jelek szerint nem Ravensburgban született. Az 1561–1597 közötti ravensburgi evangélius anyakönyvekben (Stuttgart, Landeskirchliches Archiv) neve nem található.

³ *Die Matrikel der Universität Tübingen*, 2, 1600–1710, közread. Adalbert BÜRK, Wilhelm WILLE, Tübingen, 1953, 6. p. Nr. 1921. immatrikuláció 1601. 05. 04.: „Clemens Hitzlerus Rauenspurgensis ministri ecclesiae ibidem filius”; A filozófiai magister fokozat megszerzését Hizler barátai verses kiadvánnyal köszöntötték: *Corona Magisterii Suprema, Qua Clemens Hitzlerus Ravenspurgensis Almangavus*, In *Illustri Academia Tubingensi*, 15. Febr. Anno M. DCIII. [...] Ritu veteri, et publica solemnitate decoratus et insignitus fuit: popularium et amicorum eulogiis decantata, Tübingen, 1604.

⁴ Az előző jegyzetben említett tübingeni kiadványban Hizler versben fordult apjához. Szintén egyetemet végzett testvérenek, Hieronymus Hizlernek a wittenbergi egyetemről való eltávozásáról egy kis kiadvánnyal emlékezett meg. Clemens HIZLER, *Propemptica in honorem et felicem discessum, M. Hieronymi Hitzleri [...] ex celeberrima Academia Witebergensi [...] A Fatre, amicis et commensalibus, scripta*, Wittenberg, 1607. A kiadvány egy példányát Hizler magánál tartotta, és az Esterházy-gyűjtemény egyik kolligátuma őrizte meg. Lásd: MONOK, ZVARA, *Possessorok, exlibrisek és supralibrosok...*, i. m., (1. j.); Két további tübingeni alkalmi kiadványban is megtalálhatók Hizler latin köszöntő versei: *Solemnibus Honoribus Ingenui Et Ingeniosi Iuvenis Dn. Michaëlis Weiningeri Tubingensis, Cum Summus illi in Philosophia gradus...*, Tübingen, 1603; *Vota Gamica In Nuptias Nobilis Viri, Dn. Petri A Molsdorf, Dicti Weller...*, Tübingen, 1605. Ezek a 3. j. említett kiadvánnyal együtt a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek egyik kolligátumában található: Sign. 287.23 Quod. (45, 42, 49) Az interneten is elérhetők [Hozzáférés: 2016. 02. 08.]:

<<http://diglib.hab.de/drucke/287-23-quod-42s/start.htm>>, <<http://diglib.hab.de/drucke/287-23-quod-45s/start.htm>>,

<<http://diglib.hab.de/drucke/287-23-quod-49s/start.htm>>

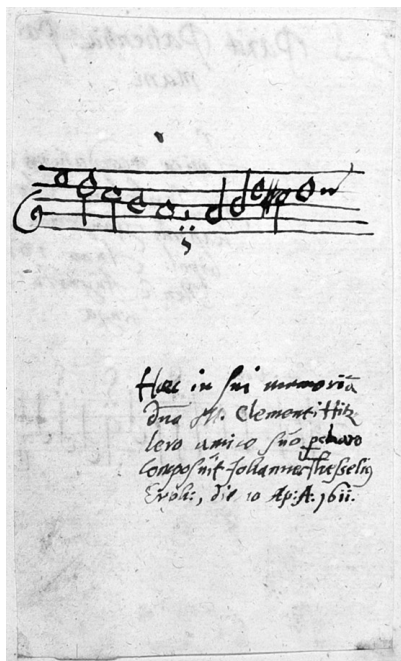
⁵ Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Sammlung Frommann; lásd: *Die Autographensammlung des Stuttgarter Konsistorialdirektors Friedrich Wilhelm Frommann (1707–1787)*, közread. Ingeborg KREKLER, Wiesbaden, 1992, 706–708, Nr. 84. A kézirat- és aláírásgyűjtő Frommann a hozzá került emlékkönyveket és más iratokat szétvágtatta, majd az így nyert lapokat (illetve néha mindössze a kivágott aláírásokat) új lapokra ragasztva saját szempontjai szerint újrendezte és egybekötötte. Ennek következtében az emlékkönyvek – köztük Hizleré is – az eredeti formában már nem léteznek.

⁶ Anton ROLLEDER, *Die Schulen der Stadt Steyr in der Reformationszeit*, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, 1918, Heft 18, 46, 48.

exuláns menekültet befogadó Regensburgban tartózkodott. Ott is halt meg 1634. augusztus 14-én.⁷

Hizler Esterházyakhoz került – teológiai és gyógyászati témájú – könyveit, miként a kiadási évek alapján gyanítható, javarészt alighanem még tübingeni diákként szerezhette be. Rendelkezett azonban olyan könyvvel is, amit ugyanezen az alapon már 1617/1618 utánra, vagyis a steyeri időszakra kell keltezni. Ezenkívül Hárich János, az Esterházyak levéltárosa 1937-ben feljegyezte Hizlernek egy 1628-ból származó tulajdonosi bejegyzését is. Mindez azt sejteti, hogy könyvei valószínűleg csak az 1634 nyarán bekövetkezhetett halála után jutottak idegen kézre. Hogyan és mikor szerezték meg az Esterházyak, ma még tisztázatlan.⁸

Clemens Hizler életútja steyeri iskolamestersége idején érintkezik az Erdélybe került, 1625 ősztől Bethlen Gábor udvari zenészegyüttesét vezető Johannes Thesselius életével. Az 1580/1590 között Erfurtban született zenész-zeneszerző, miután 1604 nyarán sikertelenül próbált bejutni a hesseni udvar zenészei közé, 1605-től a lipcsei egyetemen jogot tanult, majd legkésőbb 1609-től egészen 1620/1622 tájáig Linz közelében a felső-ausztriai protestánsok egyik vezéralakjánál, Carl Jörger bárónál szolgált udvari zenészként. Jörger elfogatása (1620 októbere) után Thesselius holléte egy ideig tisztázatlan. Az erdélyi udvarba Bécsből (vagy Bécs érintésével) került. Bethlen Gábor fejedelem 1629 novemberében bekövetkezett halála után Thesselius Nagyszebenbe költözött. Ott nősült meg (talán másodszor?), és úgy tudni, ott is halt meg 1643-ban.⁹

Thesselius emléksora Clemens Hizler emlékkönyvében (Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Sammlung Frommann)

A 16–17. századi Magyarországon megfordult nagyszámú külföldi zenész legtöbbször eltérően Thesselius szerzeményeiből legalább valami kevés ismert – igaz, ezek még mind az erdélyi éveket megelőző korszakából származnak. Egy teljes egészében fennmaradt táncgyűjteménye, a Carl Jörgernek ajánlott *Neue Liebliche Paduanen Intradan und Galliarden* (Nürnberg, 1609)¹⁰ mellett a zenetudomány számon tartja több töredékes darabját.¹¹ Mindezek alapján legalább valamennyire fogalmat alkothatunk ennek az Erdélybe került német muzsikusként alkotásairól és képességeiről.

Ismereteink most a Hizler-féle album amicorumnak köszönhetően úgy az életútra vonatkozóan, mind a zenét illetően kis mértékben tovább bővülnek. Ugyanis 1611. április 10-én Thesselius bejegyzett Hizler emlékkönyvébe egy rövid kottát

⁷ Nürnberg, Landeskirchliches Archiv der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, Pfa Regensburg-Gesamtgemeinde, KB 1 46, B. (1634. 08. 14.): „Clemendt Hitzler von Steuer derzeit beysitzer Alhie”. Hitzler halálát említi: Manfred ENZNER, Eberhard KRAUB, *Exulanten in der Reichsstadt Regensburg: Eine familiengeschichtliche Untersuchung*, Nürnberg, 2008 (Quellen und Forschungen zur fränkischen Familiengeschichte, 20), 533. – Ezt az adatot dr. Cristel Gottfriedsennek (Regensburg, Evangelisch-Lutherisches Kirchenarchiv) köszönhetem.

⁸ Stefan Körner Esterházy Miklósról gondolt: KÖRNER, *i. m.*, (1. j.). Ezzel szemben Viskolcz Noémi személyes közlése szerint (e-mail: 2016. 02. 8.) inkább Esterházy Pál lehet a beszerző. Esterházy Pál könyvtárára lásd: MONOK István, ZVARA Edina, *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás*, szerk. ÁCS Pál, Bp., 2015, 199–218. Protestáns lelkészeknek az Esterházyak könyvtárába került könyveire lásd: Edina ZVARA, *Bücher protestantischer Pfarrer in der Esterházy-Bibliothek*, Burgenländische Heimatblätter, 75(2013/1), 21–29.

⁹ Thesselius életútjára és műveire lásd: KIRÁLY Péter, *Bethlen Gábor udvarának zeneéletéről*, I, *Johannes Thesselius kapellmester*, Muzsika, 33(1990/8–9), 37–43; Uő, *Johannes Thesselius, Kapellmeister von Gabriel Bethlen*, Ungarn Jahrbuch, XXI(1993–1994), München, 1995, 19–31; Uő, *Johannes Thesselius = Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Personenteil*, 16, Kassel, 2006, 739–740; Uő, *Thesselius = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, XII, Bp., Balassi, 2011, 14–15.

¹⁰ Johannes THESELIUS, *Neue liebliche Paduanen, Intradan und Galliarden (1609)*, közr. KIRÁLY Péter, Kludenbach, Gehann-Musik-Verlag, 1997.

¹¹ Lásd a 9. jegyzetet.

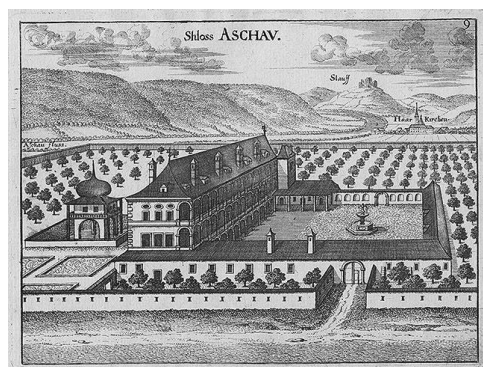
pár soros ajánlás kíséretében.¹² A darab – talán az emlékkönyv tulajdonosa miatt – igen egyszerű iskolás bicinia, egy egész hanggal lejjebb folytatódó végtelen kánon.

A kánonmotívum kétrészes, egy ereszkedő hangsorból és azt követő kadenciából tevődik össze.

Thesselius, végtelen kánon

A kottasor alatti ajánlásából – „Haec in sui memoria d[omi]no M[agistro] Clementi Hizlero amico suo p[rae]claro composuit Johannes Thesseli[us] Erph[ordiensis] die 10 Apr: A: 1611” – a már eddig is ismert életrajzi tényeken túl más nem derül ki. Nem tudjuk meg, hogy Thesselius vajon Jörger báró fő rezidenciájától, a Duna-menti Aschach kastélyától bő ötven kilométerre lévő Steyrben találkozott-e az ajánlásban hírneves barátjának nevezett Hizlerrel és ott írt az emlékkönyvébe,¹³ vagy pedig a steyri iskolamester járt Aschachban, illetve esetleg Jörger valamelyik másik közeli birtokán.

Carl Jörger kastélya Aschachban

Mindenesetre Clemens Hizler emlékkönyve még egy további szempontból érdekes Thesselius kapcsán. Ez alapján ugyanis felsejlik Thesselius és az 1609 ősze óta Steyrben orgonistaként és orgonakészítőként aktív Paul Peuerl (Peyrl, Bäwerl/Bauerl) valamiféle kapcsolata.¹⁴ Peuerl ugyanis 1615. március 18-án szintén megörökítette Hizlerrel való ismeretségét az emlékkönyvben.¹⁵ A két zenész lehetséges kapcsolata pedig azért lényeges, mert a korábbi szakirodalom Peuerlhez és az 1611-ben publikált, *Newe Padouan, Intrada, Däntz vnnd Galliarda...* című kiadványához¹⁶ kapcsolta az úgynevezett monotematikus variációs szvitt kialakítását. Thesseliusnak a *Neue Liebliche Paduanen Intraden und Galliardenben* megjelent és némiképp hasonló jellegű darabjai azonban két évvel megelőzik Peuerl kiadványát. Az elsőség – igencsak hiábavaló – latolgatásánál sokkal fontosabb az a tény, hogy mindkét muzsikusként egyaránt

¹² Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Sammlung Frommann, Cod. hist. fol. 913, fol. 106^v. Lásd még az 5. j.

¹³ Thesselius előtti beírás: Wolfgang Pensold (1610. nov. 14.), utána: Georg Calls (1611. jún. 01.), Christian Colerus (1611. aug. 10.) és Lorenz Schütter von Klingenberg (1611. okt. 24.), az utóbbi három mind Steyrben keletkezett.

¹⁴ A valószínűleg Stuttgartból származó Peuerl 1601-től a Kremstől északra fekvő Hornban volt orgonista, majd 1609 októberében onnan érkezett Steyrbe. Lásd: ROLLEDER, *i. m.*, (6. j.) 45–46.; Othmar WESSELY, *Neues zur Lebensgeschichte Paul Peuerls*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins, 95(1950), 299–306; Rudolf FLOTZINGER, *Nachforschungen zu Paul Peuerl*, Veröffentlichungen des Kulturamtes der Stadt Steyr, 1978, Heft 34, 5–31.

¹⁵ *Die Autographensammlung...*, *i. m.*, (5. j.) 707.

¹⁶ *Newe Padouan, Intrada, Däntz vnnd Galliarda mit vier Stimmen ... componiert durch Pauln Bäwerl*, Nürnberg 1611.

ban a régióban, egymáshoz viszonylag közel élt és dolgozott. Ráadásul Hizlerrel együtt mindhárman az egyre erősödő ellenreformációs nyomásnak kitett felső-ausztriai protestáns miliőbe tartoztak. Mindezen túl úgy az erfurti Thesselius, mint a – feltehetően – stuttgarti Peuerl, valamint a ravensburgi Hizler Németországból bevándorolt értelmiségi volt, igaz, mindegyikük más-más vidékről származott. Az emlékkönyv és a most vázolt egyéb körülmények mindenesetre azt sejtetik, hogy valamiféle kapcsolat adódhatott Thesselius és Peuerl között. Egyelőre nyitott kérdés, hogy hatottak-e egymásra – akár közvetlenül, akár közvetve –, és ha igen, miként és mennyiben.